

1 ZÁKLADNÍ POJMY

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Při studiu cizího jazyka je důležitá vedle dobré znalosti gramatického systému a získání bohaté slovní zásoby také výborná výslovnost nepoznamenaná přenosem z mateřského nebo jiného cizího jazyka. Dále je nutné seznámit se základními odbornými pojmy, abyste při dalším studiu a při komunikaci s vyučujícími byli schopni používat správnou terminologii. V této kapitole se seznámíte s obory fonetika a fonologie a s jejich funkcí jako dílčích disciplín v procesu nácvičení výslovnosti cizího jazyka. Cílem nácvičení výslovnosti cizího jazyka je získat takovou výslovnost, aby mluvený projev byl pro rodilé mluvčí dobře srozumitelný. K tomu je nutné získání základních vědomostí o fonetice a fonologii a seznámit se systémem tvorby hlásek.

CÍLE KAPITOLY

Po absolvování kapitoly a vypracování úkolů budete umět vysvětlit rozdíl mezi fonetikou a fonologií a umět používat odborné termíny jak česky, tak německy.

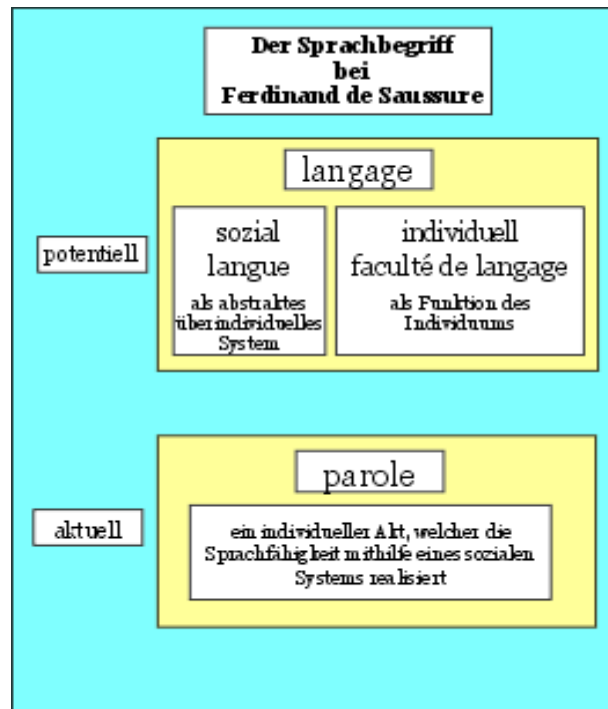
KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Jazyk jako systém, langue, parole, fonetika, fonologie, hláska, fón, foném, interferenční chyby

1.1 Fonetika a fonologie

Jazyk jako systém je znázorněn v následujícím schématu vytvořeném švýcarským jazykovědcem Ferdinandem de Saussure, který rozlišil pojmy **řeč**, **jazyk**, **mluva** a je považován za zakladatele moderní jazykovědy.

Původně byla fonetika chápána jako věda popisující hlásky, mechanismus jejich tvoření. Proto byla dříve označována jako **fyzioleogie mluvy**. První výzkumy o řeči prováděla **fonetika sluchová**, která jako metodu poznání používala poslech a přímé pozorování artikulace. Od poloviny 19. stol. získává na významu **fonetika experimentální**, využívající přístroje. Ve 20. století se začíná zabývat oblastí produkce a percepce a také analýzou akustického signálu a problematikou řečové komunikace. Funkční stránkou a strukturou mluveného projevu se zabývá **fonologie**, která se jako samostatná disciplína vyhranila ve 30. letech 20. stol. Striktní oddělování fonetiky (ve smyslu fyzikálním a fyziologickým) a fonologie (v smyslu funkčním a strukturním) při zkoumání zvukové stránky řeči byla celosvětově opuštěna v 60. letech 20. století. Vzhledem ke spolupráci těchto věd při studiu téhož předmětu, tj. lidské řeči, se v současnosti mluví o **fonetických vědách**.¹ Navíc jsou pro studium a nácvik jazyka nutné znalosti z obou disciplín, jak systematické aspekty fonologie, tak spíše prakticky zaměřená fonetika, proto se pro zjednodušení mluví o fonetice, přestože při nácviku jsou využívány obě lingvistické disciplíny.

Fonologie se zabývá používáním hlásek v systému lidské řeči a v jednotlivých jazycích. Studuje, jak jazyk využívá jednotlivé hlásky, jak jsou v různých jazycích zastoupeny a jakou funkci mají, jaký je systém hlásek těchto jazyků. Obrací se k jazyku (**langue**) jako struktuře, studuje systém fonémů a pravidla jejich užívání. Od 20. století je považována za samostatnou vědní disciplínu, jejíž základní jednotkou je *foném*, nejmenší zvukový prostředek schopný rozlišit minimální významovou jednotku jazyka, **morfém**.

Základní jednotkou fonetických popisů je **hláska**, která je v některých koncepcích označována jako **fón**. Je to minimální zvuková jednotka řeči. Hláska je konkrétní, fyzickou podobou fonému. Inventář hlásek je širší než inventář jeho fonémů. Jednomu fonému může odpovídat více hlásek, naopak hláska může být realizací více fonémů. Například fonému /n/

¹<https://www.czechency.org/slovník/FONETIKA>[online 15. 2. 2020]

v češtině odpovídají hlásky alveolární [n] a velární [ŋ] nebo i [m] jako v *hanba* [hamba].
Hlásky *chlup* od *chlupy* a *chlub* od *chlub* (se)².

Dále se fonetika věnuje spojováním hlásek a jejich modifikacím a také modulaci řeči pomocí síly, tempa, barvy hlasu.

Hlásky (fón) je základní fonetickou jednotkou, např. u *Miete – Mitte* se rozlišuje kvalita hlásek [y:] a [i:].

Foném je nejmenší rozlišující jednotkou fonologie. Např. fonému /r/ v němčině odpovídají fóny [r] – *Zungenspitzen-r* [ɛʀ], *Reibe-r* a [R] *das Zäpfchen-r*. Tyto varianty však nemají vliv na význam slova.

Naopak pár *Biene* a *Bühne* je příkladem významového rozdílu fonému [i:] a [y:].

Fonémy jsou klasifikovány na základě distinktivních znaků, které jsou označovány jako opozita, například neznělost/znělost, napětí, např. u p/b, t/d, k/g apod.

KONTROLNÍ OTÁZKA

V následujícím textu jsou obsaženy odborné pojmy. Vypište si je a vyhledejte jejich význam.

Ein Laut ist laut, ist etwas, was man hören kann. Man kann die Lautstärke aller Vorgänge messen. Die Einheit dafür ist ein 'phon'. Gegenstand der Phonetik ist der Laut als physikalische Einheit. Bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts galt die Phonetik als Hilfswissenschaft für die Linguistik und Musikwissenschaft.³

Die Zahl der Phone als Realisierungen von Phonemen in einer Sprache ist relativ groß, insbesondere durch die Variationen der einzelnen Laute im Kommunikationsprozess. Für die systematische Sprachbeschreibung sind deshalb die Phoneme wichtig, die im Folgenden definiert werden als:

- Kontraste in Lautfolgen, z. B. /k/ /i/ /n/ /t/ bei *Kind*
- Oppositionen in sonst lautgleichen **Minimalpaaren** /k/int/ und /v/int/, d.h. velares /k/ und labiodentales /v/ als bedeutungsunterscheidendes Mittel
- Mehrheit der distinktiven Merkmale eines Lautes, d.h. Klassifikation z. B. des /k/ als velarer Explosivlaut
- Einheit verschiedener **Allophone** (z.B. Positionsvarianten) in der Distribution eines Lautes, z. B. bei palatalem und velarem ich-Laut und ach-Laut als Allophenen des ch-

---

²<https://www.czechency.org/slovník/HL%C3%81SKA>[online 16. 2. 2020]

³ Zeile 2016, 25-26.

Lautes oder die Präsenz der Aspiration (Behauchung) bei [p], [t], [k] und [p^h], [t^h], [k^h] im Deutschen.

Eine wichtige Aufgabe der Phonologie neben der Segmentierung und Klassifizierung der Phoneme einer Sprache ist auch die Zusammenstellung des Phoneminventars und die Festlegung der zulässigen Phonemkombinationen und ihrer Distribution, die als wichtige Bestandteile der linguistischen Analyse auf der phonologischen Sprachebene verstanden werden.

Für den systematischen Spracherwerb, i. e. für den DaF-Bereich, sind Grundkenntnisse in beiden Bereichen, sowohl der systematischen Aspekte der Phonologie als auch der eher sprachpraktisch ausgerichteten der Phonetik unentbehrlich. Vereinfachend spricht man also nur von Phonetik, obwohl bei der Ausspracheschulung beide linguistischen Fächer miteinbezogen sind. Dazu gehört ein gutes Basiswissen über das deutsche Lautsystem, **Vokale, Diphthonge, Konsonanten** sowie über Spezifika der **Koartikulation** im Deutschen, aber auch über prosodische Mittel (und auch suprasegmentale Merkmale), also **Akzentuierung, Intonation und Rythmus** im Wort und Satz.

(Kratochvílová 2009, 13)

KONTROLNÍ OTÁZKA

V níže uvedeném německém textu jsou na příkladech vysvětleny rozdíly mezi fonetikou a fonologií. Zkuste vytvořit vlastní definice obou pojmů a vysvětlete na příkladech z češtiny.

Der Begriff Phonetik kommt aus dem Griechischen und bedeutet „Lautkunde“ oder „Lautlehre“.

Die Phonetik beschreibt die Laute einer Sprache, sie beschäftigt sich nur mit der gesprochenen Sprache. Die Phonetik ist eine Naturwissenschaft, die mit der Anatomie des Menschen und den akustischen Eigenschaften von Lauten zu tun hat.

Aufgabe der Phonetik ist es, jene Laute zu beschreiben und zu klassifizieren, die durch den menschlichen Sprechapparat (Rachen, Mund, Nase, Lunge, Zunge, Kehlkopf etc.) hervorgebracht werden können. Die daraus resultierenden Klassifikationen sind nicht auf Einzelsprachen beschränkt.

Gegenstand der Phonetik ist:

- a) messbare physiologische und physikalische Eigenschaften von Lauten und Äußerungen (Anatomie und Physiologie, Sprachübertragung, Akustik);
- b) auditiv wahrnehmbare Lauteinheiten (Sprachwahrnehmung, Verstehen);
- c) Produktion der Laute durch die menschlichen Organe, Wiedergabe der Laute mit Hilfe von Transkriptionssymbolen (Sprachproduktion, Artikulation).

(Alosevičienė 2009, 5)

Auf dem Linguistenkongress 1928 in Haag tritt neben die Phonetik die Phonologie. Die Phonetik beschäftigt sich mit den Lauten nach ihrem artikulatorischen und akustischen Charakter. Die Phonetik untersucht die spezifische Funktion der Laute.

So gibt es Laute, die bedeutungsdifferenzierend sind und andere, die es nicht sind: Z.B. Kuchen – Kuhchen. Die ersteren Laute werden als Phoneme bezeichnet. Ein Phonem ist also das kleinste bedeutungsdifferenzierende Element der Sprache.⁴

Die Phonologie ist dagegen eine Komponente der Grammatik (wie Morphologie, Syntax oder Semantik). Sie umfasst den Lautbestand von Einzelsprachen, die Funktion der einzelnen Laute im System der jeweiligen Sprache, mögliche Stellungen und Kombinatorik der Laute, die Veränderungen, die Laute unter dem Einfluss ihrer Nachbarlaute erfahren können. Im Unterschied zur Phonetik kann die Phonologie sowohl auf die gesprochene als auch auf die geschriebene Sprachform angewendet werden.

Aufgabe der Phonologie ist es, funktionale Eigenschaften von Lauteinheiten (Segmenten) im Sprachsystem festzustellen. Primär ist die bedeutungsunterscheidende (**distinktive**) Funktion sprachlicher Einheiten, u.a. von Wörtern: *Gras – Glas, Rose – Hose, Liebe – Diebe, das – des, wieder – weder* etc.

Gegenstand der Phonologie ist:

- a) Organisation und Systematik von Sprachlauten in einzelsprachlichen Systemen;
- b) Lautinventar und Lautsystem einer Sprache;
- c) Klassifikation von Sprachlauten nach distinktiven Merkmalen.

(Alosevičienė 2009, 5)

---

⁴ Zeile 2016, 24-26

Der Gegensatz von Sprechen und Sprache zeigt die Unterschiede zwischen Phonetik und Phonologie: der Laut als physikalische Erscheinung (Sprechakt) und der Laut als Signal zum Zweck der Verständigung (Sprachbild).⁵

1.2 Slovníky

Pro správnou výslovnost především neznámých slov je vhodné používat slovníky, např.

V knihovně Slezské univerzity je k dispozici:

KRECH, Eva-Maria, Eberhard STOCK, Ursula HIRSCHFELD a Lutz Christian ANDERS. *Deutsches Aussprachewörterbuch*. Berlin: Walter de Gruyter, ©2009. ISBN 978-3-11-018202-6.

V současné době jsou k dispozici také online slovníky, které většinou obsahují i audionahrávky s výslovností rodilého mluvčího.

<https://de.howtopronounce.com/german/index.php> [online 20. 2. 2020]

<https://de.langenscheidt.com/> [online 20. 2. 2020]

<https://educalingo.com/de/dic-de/ausspracheworterbuch> [online 20. 2. 2020]

V některých slovnících je výslovnost vyjádřena transkripcí, viz kapitola 2.

<https://www.duden.de/rechtschreibung/Aussprachewoerterbuch#aussprache> [online 20. 2. 2020]

SHRnutí KAPITOLY

V první lekci jste se seznámili se základními pojmy fonetiky a fonologie a vysvětlili jsme si rozdíl mezi těmito jazykovědnými obory a nutnost znalosti jejich zákonitostí pro studium jazyka a zejména pro nácvik správné výslovnosti.

ODPOVĚĎ

Akzent, der   důraz, akcent

---

⁵ Zeile 2016, 27.

Betonung, die	přízvuk
Diphthong, der	dvojhláska
gespannt	napjatý
Intonation, die	intonace
Konsonant, der	souhláska
Laut, der	hláska
Melodie, die	melodie
Phon, das	fón
Phonem, das	foném.
Rhythmus, der	rytmus
stimmhaft	přízvučný
stimmlos	nepřízvučný
Tempo, das	tempo
ungespannt	nenapjatý
Vokal, der	samohláska
